

Надія Заворотна
Торонто, Канада

РОЗВИТОК УКРАЇНІСТИКИ В УНІВЕРСИТЕТІ ТОРОНТО ТА В НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ УНІВЕРСИТЕТУ ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИРІЧЧЯ

Розвідка присвячена розвитку українознавчих студій в Університеті Торонто та в наукових бібліотеках університету за останнє десятиріччя. В дослідженні висвітлено основні аспекти діяльності кафедри українознавства в Університеті, українських студій в Департаменті Славістики, подано інформацію про видавництво книжок з української тематики у видавництві Університету Торонто та про розробку електронних ресурсів українцями університету. Докладніше охарактеризовано діяльність Програми Петра Яцика з вивчення України, українські колекції у головних бібліотеках університету та роботу Центру слов'янських та східноєвропейських ресурсів Петра Яцика.

Ключові слова: *Університет Торонто, українознавчі студії, видавництво Університету Торонто, Програма Петра Яцика з вивчення України, українські книжкові колекції.*

This survey is devoted to the development of Ukrainistic Studies in the University of Toronto and its scientific libraries during the last decade. Author enlightens the main aspects of Ukrainistics Department activity, Ukrainian Studies in Slavistics Department; provides information on publishing of books with Ukrainian thematics in University of Toronto Publishing House, development of e-sources by University ukrainists; characterizes the activity of Petro Jacyk Program for Ukrainian Studies, Ukrainian collections in University libraries and activity of Petro Jacyk's Center of Slavic and Eastern European resources.

Key words: *University of Toronto, Ukrainistic Studies, University of Toronto Publishing, Petro Jacyk Program, Ukrainian books collections.*

В Канаді, країні, що має населення трохи більше як 33 мільйони, проживає 1.209.085 етнічних українців¹. Багато канадійців українського походження долучилися до розбудови та розвитку Канади, то ж українці користуються пошаною та повагою у цій країні. Особливо належить відзначити громади українців в провінціях Альберті, Саскачевані, Манітобі та в Онтаріо. Різні покоління іммігрантів з України, намагаючись зберегти та розвинути українську мову та

культуру, багато зробили для розвитку україністики в академічних установах Канади. Саме тому у цій країні розвиток українських студій займає особливе місце.

Унікальна позиція Торонто не тільки в тому, що це багатокультурне місто має багато українських культурних осередків, а й те, що саме Торонто було центром політичної еміграції, яка опинилася в Канаді після Другої Світової Війни. Це були люди з високою національною свідомістю та високим рівнем освіти. Саме вони доклали багато зусиль для поширення та розвитку українських студій, а саме створення українських кафедр та вивчення України на науковому рівні в канадійських університетах².

Українські меценати та створені завдяки їх фінансовій підтримці програми, фундації, стипендії відіграли та відіграють надзвичайно важливу роль у розвитку україністики в університетах. Найвідомішим меценатом був канадійський бізнесмен і філантроп Петро Яцик, який зробив дуже багато для розвитку українознавства в західних університетах. Він щедро підтримував такі проекти як Українська енциклопедія, Гарвардський Український Дослідницький Інститут, програму українських студій у Колумбійському університеті та українські студії в університеті у Лондоні. Особливо багато цей меценат зробив для україністики у Торонто, наприклад, фінансував відому Програму з вивчення України, Центр слов'янських та східноєвропейських ресурсів та багато інших важливих ініціатив. Різноманітні програми, підтримані Петром Яциком, продовжують діяти і тепер.

Сьогодні в канадійських університетах, де є українські студії, існує високий попит на курси з української історії, політології, літератури, лінгвістики та фольклору. Важливо відзначити, що до 1991 року ця потреба була викликана тим, щоб компенсувати субординативну роль української мови та культури у Радянському Союзі. В останні ж десятиріччя ця ситуація змінилася. Тепер розвиток україністики в канадійських університетах стимулює визнання в світі самостійності української культури та мови. До того ж, тепер україністи всього світу мають можливість користуватися архівними матеріалами в Україні та започатковувати спільні проекти³.

Українська мова та література почали викладатись Доктором Юліаном Геником-Березовським в Університеті ще у 1949 році, як вечірній курс⁴. 1980 року в Університеті Торонто була заснована кафедра україністики (Chair of Ukrainian Studies) на чолі з професором Полом Робертом Магочі⁵. Курси з політології та історії, що про-

понується студентам сьогодні: Україна у 20 столітті з професором Магочі, курс Ідентичність, демократія та авторитаризм в Україні (Identity, Democracy and Autocracy in Ukraine) викладає Доктор Лукан Вей та Політична економія перехідного періоду та розбудова нації з Доктором Гаврилишиним (The Political Economy of Transition and Nation-Building).

У департаменті слов'янських мов та літератур (Department of Slavic Languages and Literatures) є два професора української мови та літератури – професор Максим Тарнавський та професор Тарас Кознарський. У департаменті пропонуються курси української мови різних рівнів, курс української літератури та культури, канадо-українська література, курс присвячений Києву, курс Українська драма, курс Українська поезія, курс Українська новела, курс присвячений Тарасові Шевченко та курс історії української мови⁶. Ці курси дуже популярні серед дітей різних хвиль іммігрантів української громади Торонто. Також варто відмітити, що українською мовою та українською цікавляться не лише етнічні українці, а часом і студенти інших етнічних груп багатонаціонального Торонто.

Видавництво Університету Торонто (University of Toronto Press), що засноване у 1901 році, найстарше та найвідоміше видавництво академічної літератури у Канаді. Щорічно це видавництво друкує близько 140 наукових книг⁷. Це видавництво є також лідером публікацій книг з історії України англійською мовою. Наприклад, ще у 1987 році видавництво видало працю доктора Томаса Приймака «Михайло Грушевський: політика національної культури»⁸ та в 1996 році його книжку «Микола Костомаров: біографія»⁹. Також у 1989 році вийшла книга професора Ореста Субтельного «Історія України»¹⁰ (що була потім ще кілька разів перевиданою) та у 1996 «Історія України»¹¹ професора Пола Магочія. Це видавництво видало також англomовну п'ятитомну «Енциклопедію України» Володимира Кубійовича¹². Останніми книжками, присвяченими Україні, вийшли книги професора Сергія Плохія «Україна та Росія: репрезентація минулого»¹³ та професора Пола Магочія «Ілюстрована історія України»¹⁴. Видавництво Університету Торонто видає праці з історії, політології та культури України, що має дуже важливе значення для популяризації знань про Україну в англomовному академічному світі.

Важливу роль у розвитку україністики в Університеті Торонто відіграло заснування у 2001 році Програми Петра Яцика з вивчення України (Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine). Програма

була створена завдяки щирій фінансовій допомозі самого Петра Яцика та Освітньої Фундації імені Петра Яцика. Програма займається вивченням сучасної України, її історії та культури¹⁵. Офіс Програми розміщений в дослідницькому Центрі Європейських, Російських, та Євразійських студій (Centre for European, Russian and Eurasian Studies), який є одним з лідерів серед наукових центрів Північної Америки. В рамках Програми організуються наукові конференції, лекції та семінари, які користуються великою популярністю не лише серед науковців та студентів, а також серед членів української діаспори. Наукові події, які організовує центр, часто збирають широкі та різноманітні аудиторії, що свідчить про зростання успіху цієї Програми. Якщо в перші роки після заснування в рамках Програми відбувалося біля 12 лекцій, семінарів, конференцій на рік, то зараз вже 24.

Програма підтримує академічні контакти з багатьма інституціями, такими як Канадський Інститут Українських Студій, Колумбійський університет, Києво-Могилянська Академія. Завдяки Програмі в Університет Торонто приїждять на дослідження вчені-україністи (Visiting Scholar Program) з України, а також україністи з інших країн. Також Програма запрошує державних та культурних діячів з України для проведення лекцій та семінарів для громади Торонто. В рамках програми також приїздили читати лекції знані вчені з провідних західних університетів такі як Григорій Грабович та Сергій Плохій. Відомі вчені та інтелектуали з України такі як Микола Рябчук та Геннадій Боряк, проводили дискусії, семінари, приймали участь у конференціях.

Однією з головних академічних подій, приміром 2007 року, які організовувались Програмою, була організація конференції, присвяченої Голодомору 1932-33 рр., яка зібрала багатьох науковців світового рівня. Аудиторія складалась з науковців, студентів та дослідників, які вивчають або просто цікавляться Україною, та широкої громади Торонто. Два рази на рік Програма разом з Клубом Українського Кіно з Колумбійського університету, Нью-Йорк (Between a Rock and a Hard Place: Ukrainian Cinema since Independence) запрошує на перегляд та обговорення найважливіших та найцікавіших фільмів сучасного українського кіно, класики, а також кінофільмів західних режисерів про Україну. Ці покази завжди збирають велику аудиторію, що складається не лише з українців чи людей українського походження, але й людей, які просто цікавляться українською культурою.

Завдяки підтримці Освітньої Фундації Петра Яцика, в рамках програми нещодавно була започаткована нова стипендія для молодих науковців, які вивчають сучасну Україну (Post Doctoral Fellowship). Запрошуються молоді науковці, що захистили кандидатську дисертацію протягом останніх трьох років. Науковець має можливість протягом 12 місяців займатися дослідженням та підготовкою своєї роботи до публікації, або ж розпочати роботу над новим науковим проектом. Також він/вона повинні будуть прочитати протягом одного семестру курс, присвячений сучасній Україні.

Підсумовуючи треба зазначити, що завдяки Програмі Петра Яцика з вивчення України, багато молодих науковців з України мали змогу побачити та перейняти досвід та стандарти західного університету, що є дуже важливим для розвитку молодого покоління науковців в Україні. Також, безсумнівно, ініціативи, що запроваджуються Програмою, піднімають україніку на вищий науковий рівень у відомих західних академічних інституціях, яким є Університет Торонто¹⁶.

Мережа наукових бібліотек Університету Торонто (University of Toronto Libraries) є найбільшою та найвідомішою у Канаді, а також вважається однією з п'яти найкращих систем наукових бібліотек Північної Америки. Ця система наукових бібліотек нараховує більше 30 бібліотек та має більш, ніж 16 мільйонів книжок. Ці бібліотеки – дуже різного профілю та направленості, наприклад, юридична, медична, музична бібліотеки, бібліотека астрофізики, релігії тощо. Що дуже важливо, у сучасному академічному середовищі ці бібліотеки пропонують доступ до однієї з найбільших у Північній Америці колекцій електронних матеріалів¹⁷. Система бібліотек Університету Торонто отримує більш, ніж 40.000 наукових журналів, та дає доступ до 28.000 повнотекстових електронних журналів¹⁸.

Бібліотека Робартс (Robarts Library) є головною бібліотекою, в якій розташовані книги та інші ресурси з історії, літератури, лінгвістики, мистецтва, релігії та політології. В бібліотеці Робартс зберігається більш як 600.000 книжок зі славістики, і колекція росте з кожним днем. В бібліотеці знаходяться як книги на слов'янських мовах: українській, російській, польській, чеській, словацькій, сербо-хорватській та болгарській, так і книги та дослідження англійською мовою, присвячені найрізноманітнішим аспектам славістики. Ця колекція є найбільшою в Канаді, а також однією з найбільших наукових зібрань зі славістики серед академічних бібліотек Північної Америки та має одну з найкращих колекцій україніки серед Пів-

нічно-Американських університетів¹⁹.

В самому центрі чотирнадцятиповерхової будівлі бібліотеки Робартс знаходиться Центр слов'янських та східноєвропейських ресурсів імені Петра Яцика (Petro Jacyk Central and East European Resource Centre)²⁰. Працівники центру надають академічні консультації професорам та студентам університету Торонто, а також усім дослідникам, що вивчають чи цікавляться Центральною та Східною Європою²¹. Також консультації надаються вченим та дослідникам з усього світу через мережу Інтернет.

Колекція Центру містить більш як 3.000 довідників, енциклопедій, словників, хронологій, біографічних словників та бібліографій в галузі славістики; ця колекція постійно оновлюється. Раз на два місяці у Центрі проводяться виставки нових слов'янських книжок, які користуються великим попитом. Працівники Центру розробляють електронні ресурси та бібліографії у сфері Центральної та Східної Європи, зокрема України. Центр також публікує різноманітні матеріали, багато з яких можна знайти й у електронному форматі на веб-сторінці Центру²².

Центр приймає активну участь у різноманітних проектах пов'язаних з Україною та українською спадщиною в Канаді. Наприклад, один з останніх проектів, в якому Центр приймав участь, це канадський проект «Мультикультурна Канада»²³. Працівники Центру відібрали та цифрували цінні книжки, памфлети, журнали, друковані у Канаді українцями різних хвиль української діаспори. Зараз вони доступні в Інтернеті на офіційній веб-сторінці «Мультикультурна Канада». Також одним із нещодавніх проектів, започаткованих на базі Центру, є оцифрування українських рідкісних книг, завдяки щедрій фінансовій підтримці Джона Яремко, канадійського державного діяча українського походження.

В Робартс також знаходиться багато цікавих колекцій з україністики на мікрофільмах. Найціннішою з них є найбільше в Північній Америці²⁴ зібрання західноукраїнської періодики – колекція 175 українських газет, друкованих у Галичині та на Буковині в Габсбурзькій монархії в 1848 – 1918 роках (400 рулонів). Оригінали знаходяться у Національній Бібліотеці Австрії у Відні. Ще однією важливою колекцією на мікрофільмах є колекція документів про повстанський рух та боротьбу з повстанським рухом в 1941 – 1954 роках в Україні Петра Й. Потічного з Центрального архіву внутрішніх військ МВД РФ у Москві (428 рулонів), з Бібліотеки Народової у Варшаві (16 рулонів) та з Служби Національного архіву та архів-

них документів США у Вашингтоні (95 рулонів). Також у бібліотеці багато інших важливих українських колекцій, що користуються попитом серед науковців Канади та інших країн²⁵.

Ще однією важливою програмою, нещодавно розпочатою в центрі, є Програма Петра Яцика для бібліотекарів та архівістів з України. Запрошуються спеціалісти для переймання досвіду функціонування академічної бібліотеки. Ця програма дозволить учасникам провести в Торонто від 3-х до 4-х місяців та прийняти участь в усіх сферах роботи академічної бібліотеки. Учасник познайомиться з роботою внутрішніх та зовнішніх систем бібліотеки, познайомиться з процесом каталогування за системою Бібліотеки Конгресу, процесом відбору матеріалів для академічної бібліотеки тощо. Ця програма оголошена цього року вперше та є дуже важливою для українських бібліотекарів та архівістів для перейняття досвіду західної академічної бібліотеки.

Бібліотека рідкісних видань імені Томаса Фішера (Thomas Fisher Rare Book Library) є найвідомішою бібліотекою рідкісних видань у Канаді. Колекція цієї унікальної бібліотеки нараховує понад 600.000 книг та 2.500 метрів манускриптів. Бібліотека постійно поповнюється рідкісними виданнями, завдяки численним донорам, та архівними матеріалами членів багатонаціональної етнічної діаспори Торонто. Бібліотека має багато слов'янських колекцій, такі як, наприклад, колекція відомого чеського письменника Йозефа Шкворецького або колекція польської Солідарності.

Ця бібліотека має багато цікавих українських колекцій, які поповнювались та продовжують поповнюватись. Однією з останніх колекцій, що були отримані та упорядковані бібліотекою, є колекція Родіона Калюжного (13 коробок), в якій зібрані архівні матеріали з гетьманського руху, починаючи з 50-х років²⁶. Важливою колекцією є архів Аркадія Любченка (9 коробок), який містить кореспонденцію Любченка з Хвильовим, Кулішем, Яновським, Рильським, Тициною, Бажаном у 1920 – 1940х роках²⁷. Колекція Петра Потічного (203 коробки) містить німецькі, польські, українські документи, що стосуються українського повстанського руху в 1941 – 1954 роках²⁸. На особливу увагу заслуговує колекція книг українських стародруків 17 – 18 сторіччя, що була придбана у 1984 році²⁹. Цікавою також є колекція видань переміщених осіб Джона Луцківа, яка містить коло 5.000 українських видань, друківаних в таборах для переміщених осіб у Німеччині та Австрії після Другої Світової війни³⁰. Також цінним зібранням є згадана вище колекція Джона Луцківа української

канадіани першої половини ХХ століття³¹. Підсумовуючи потрібно відмітити, що колекції українки у бібліотеці рідкісних видань ім. Томаса Фішера є важливим зібранням культурної спадщини України та української діаспори.

Хотілося б відмітити, що в Університеті українцями розробляються також і електронні ресурси. Це Бібліотека української літератури та Електронна Енциклопедія України, Путівник по слов'янським академічним ресурсам тощо. Також розробляється перший електронний індекс слов'янських академічних і культурологічних журналів (Slavic Academic Journals Index). На сьогодні з української періодики вже індексовано такі журнали як «Критика», «Український історик», часопис «І», «Сучасність», «Україна модерна», «Український гуманітарний огляд» тощо. Цей електронний індекс буде корисний для вчених, студентів та дослідників у їх науковій роботі.

Підводячи підсумок розвитку українських студій в Університеті Торонто та в його наукових бібліотеках, хотілося б відмітити важливу роль, яку відіграють українці Університету в розповсюдженні знань про Україну, поза межами країни, в англомовному академічному світі. Це стає можливим завдяки підтримці українських меценатів, концентрації професорів та вчених українців в Університеті, дякуючи безкорисній праці етнічних українців Торонто, з кількох хвиль еміграції та завдяки загальному росту зацікавленості Україною, особливо після Помаранчевої революції. Звичайно ж є труднощі, такі як фінансування програм та проектів та часом незацікавленістю українськими справами дітей іммігрантів, вже народжених у Канаді. Та незважаючи на це, Університет Торонто зараз є одним з найважливіших центрів україністики в англомовному світі. Книжки, що виходять, конференції та семінари, що відбуваються, програми та проекти, які плануються і здійснюються, не тільки поширюють знання про Україну, її історію і культуру у світі, але й піднімають українку на новий науковий рівень в англомовному академічному середовищі.

Джерела та література:

¹ За даними Статистичного Агентства Канади на 1 квітня 2008 населення Канади складає 33,223,840. Statistics Canada website про загальну кількість населення: <http://www.statcan.ca/daily/English/080625/d080625.htm>; про кількість етнічних українців див.: <http://www12.statcan.ca/English/census06/data/highlights/ethnic/pages/page.cfm?Lang=E&Geo=PR&Code=01&Data=Count&Table=2&StartRec=1&Sort=3>

&Display=All&CSDFilter=50.

² Докладніше про українців Канади див.: Ukrainians in North America: a biographical directory of noteworthy men and women of Ukrainian origin in the United States and Canada. Ed. Shtohryn Dmytro M. Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. – 424 p.; Encyclopedia of Canada's peoples. Ed. Magocsi Paul R. University of Toronto Press, 1999. – 1334 p. (Chapter on Ukrainians. – p. 1281-1311); Marunchak Mykhailo. The Ukrainian Canadians: a history / M. Marunchak, 1982. – 970 p.; Subtelny Orest. Ukrainians in North America: an illustrated history / O. Subtelny. – University of Toronto Press, 1991. – 283 p.; Марунчак Михайло. Біографічний довідник до історії українців Канади / М. Марунчак. – Українська Вільна Академія Наук у Канаді, 1986. – 735 с.

³ Priestly Tom, Zekulin Nicholas. A. History of Canadian Slavistics / T. Priestly, N. Zekulin. In Brogi Bercoff, Giovanna. Contribution a l'histoire de la slavistique dans les pays non slaves // Beiträge zur Geschichte der Slawistik in den nichtslawischen Ländern (К истории славистики в неславянских странах). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 510 с.

⁴ Gregorovich A. Chronology of Ukrainian Canadian History / A. Gregorovich. – Toronto: Ukrainian Canadian Committee, 1974. – 34 p.

⁵ Magocsi Paul R. The first five years. The Chair of Ukrainian Studies / P.R. Magocsi. – University of Toronto, 1985. – 16 p.

⁶ Див. Веб-сторінка Україністика на Торонтському університеті <http://chass.utoronto.ca/~tarn/courses/courses.html>

⁷ Детальніше про роботу видавництва див.: Веб-сторінка видавництва <http://www.utpress.utoronto.ca>

⁸ Prymak Thomas M. Mykhailo Hrushevsky: the politics of national culture / T.M. Prymak. – University of Toronto Press, 1987. – 323 p.

⁹ Prymak Thomas M. Mykola Kostomarov: a biography / T.M. Prymak. – University of Toronto Press, 1996. – 263 p.

¹⁰ Subtelny Orest. Ukraine: a history / O. Subtelny. – University of Toronto Press in association with the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1989. – 666 p.

¹¹ Magocsi Paul R. A history of Ukraine / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 1996. – 784 p.

¹² Encyclopedia of Ukraine. Ed. Kubiiiovych, Volodymyr. – University of Toronto Press, 1984 – 2001. – 5 v.

¹³ Plokhly Serhii. Ukraine and Russia: representations of the past / S. Plokhly. – University of Toronto Press, 2008. – 391 p.

¹⁴ Magocsi Paul R. Ukraine: an illustrated history / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 2007. – 336 p.

¹⁵ Див.: Веб-сторінка програми Петра Яцика <http://www.utoronto.ca/>

jacyk/About%20the%20Program.htm

¹⁶ Brochure of Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine. Centre for European, Russian, and Eurasian Studies. – University of Toronto, 2007.

¹⁷ Resource guide for Faculty, Ed. By Gabriela Bravo. – University of Toronto Libraries, 2007. – P. 6.

¹⁸ Ibidem. – P. 20.

¹⁹ Детальніше про українські колекції в Університеті Торонто див. Urbanic Allan. A guide to Slavic collections in the United States and Canada. – Haworth Information Press, 2004. – P. 169-174; Magocsi Paul R. *Ucrainica at the University of Toronto Library: a catalogue of holdings* / P.R. Magocsi. – University of Toronto Press, 1985. – 2 v.; Про колекцію україністики у 70-ті роки див.: Budurowycz Bohdan. *Research Collections in Canadian Libraries. Slavic and East European Resources in Canadian Academic and Research Libraries* / B. Budurowycz. – Ottawa, 1976. – 595 p.; Veryha Wasyl. *Ucrainica at the University of Toronto* / W. Veryha // *Canadian Slavonic Papers*. – 1972. – V. XIV. – № 2. – P. 345-349.

²⁰ Про Петра Ячика докладніше див.: Слабошпицький М., Сорока М. Меценат, який не відмовився бути українцем: Петро Яцик у спогадах сучасників: статті, відгуки та інтерв'ю видатного благодійника і громадського діяча / М. Слабошпицький, М. Сорока. – Київ: Ярославів Вал, 2002. – 276 с.

²¹ Докладніше про Центр див. Stevens Mary. *Petro Jacyk Central and East European Resource Centre 1995 – 2005. 10 Years Anniversary Report* / M. Stevens. – University of Toronto Libraries, 2005. Про діяльність центру сьогодні див. <http://content.library.utoronto.ca/pjrc>

²² Повний список публікацій центру див: Stevens Mary. *Petro Jacyk Central and East European Resource Centre 1995 – 2005. 10 Years Anniversary Report* / M. Stevens. – University of Toronto Libraries, 2005. – P. 9-10.

²³ Докладніше про проект див.: Multicultural Canada website <http://www.multiculturalcanada.ca>

²⁴ Подальшу інформацію див. Magocsi Paul R. *The Peter Jacyk Collection of Ukrainian Serials: a guide to newspapers and periodicals* / P.R. Magocsi. – University of Toronto, 1983. – 42 p.

²⁵ Про подальшу інформацію про українські колекції в Бібліотеці Робертс див. Stevens Mary. *Guide to the Slavic and East European Resources and Facilities of the University of Toronto Library* University of Toronto Library and Centre for Russian and East European Studies / M. Stevens. – Toronto, 1987. – P. 17-18.

²⁶ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/Rodion_Kaliuzhnyi_Papers.pdf

²⁷ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: http://library.utoronto.ca/pjrc/collections/Rodion_Kaliuzhnyi_Papers.pdf

utoronto.ca/fisher/collections/findaids/liubchenko_ukranian.pdf

²⁸ Детальний опис колекції див.: веб-сторінка Центру: <http://www.library.utoronto.ca/fisher/collections/findaids/potichnyj.pdf>

²⁹ Kasinec E. The Millennium collection of old Ukrainian books at the University of Toronto Library: a catalogue / E. Kasinec. – University of Toronto, Chair of Ukrainian Studies, 1984. – 36 p.

³⁰ Детальний опис колекції див.: <http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/luczkiw2004.pdf>

³¹ Подальший опис колекцій україніки у бібліотеці див.: Матяш І. Перелік фондів, колекцій, зібрань архівів, музеїв, бібліотек, інших установ Канади, що містять документи архівної україніки / І. Матяш // <http://www.archives.gov.ua/Archives/IASD/Perelik.pdf>; також, веб-сторінку Центру, опис українських колекцій <http://content.library.utoronto.ca/pjrc/collections/Ukrainian>.